

PARTIZANSKA KNJIGA

Edicija
Stari majstori
Knjiga 4

Partizanska knjiga

Sabrana dela Dušana Vasiljeva

Knjiga 2

Proza i drame

© Partizanska knjiga, za ovo izdanje, 2018.

Ova knjiga je objavljena uz podršku
Gimnazije *Dušan Vasiljev* iz Kikinde.

Urednici:
Srđan Srdić
Vladimir Arsenić

Dušan Vasiljev

Proza i drame

Kikinda, 2018.

Ovo izdanje *Proze i drama* Dušana Vasiljeva urađeno je prema knjizi *Ispred praga* koju je priredio dr Aleksandar Pejović u Izdavačkom preduzeću „Rad” 1976. godine. U njemu su zadržane pravopisne norme koje su korišćene u ovom, do sada, jedinom koliko-toliko potpunom izdanju proze i drama ovog značajnog književnika.

Ipak, napravili smo i jednu izmenu – u našu knjigu smo uneli tri pripovetke koje su objavljene u različitim časopisima, a koje je takođe za te potrebe priređivao dr Pejović.

Knjigu koju imate pred sobom posvećujemo radu dr Aleksandra Pejovića na rukopisnoj i drugoj baštini Dušana Vasiljeva.

Srdan Srdić i Vladimir Arsenić

Predgovor

Priponetke Dušana Vasiljeva: razbijanje predrasuda i borba za totalitet

U predgovoru knjizi koja direktno prethodi ovoj – a to je zbirka sabranih stihova Dušana Vasiljeva koju je prošle godine publikovao izdavač koji stoji i iza ovog naslova – Srđan Srdić ističe jedno od bitnijih i osjetljivijih pitanja koje se nameće prilikom ovakvih izdanja: „Priređivanje sabranih dela mrtvog autora oduvek je sa sobom nosilo i etiku odluke. Da li objaviti sve, da li je sve i dostojno?“ Jer, za razliku od *izbora, preseka, antologija, izabranih dela* (u ma koliko tomova) i drugih *parcijalnih* izvoda iz opusa određenog autora, nešto što se naziva *sabranim delima*, kojima pripada i ova knjiga, mora da teži totalitetu i da se na svaki mogući način približi idealu zaokruženosti i sveobuhvatnosti. Kod nekih ispisnika Vasiljeva, ovaj posao je delimično lak, jer je stvaralaštvo koje su oni ostavili za sobom uređeno, oblikovano i obrađeno, kako od njih samih, tako i od strane urednika i istraživača, i za njihovog života i kasnije. Najzad, ako se zadržimo na generaciji međuratnih stvaralaca, neki od najpoznatijih, najkvalitetnijih i najpriznatijih među njima – iz različitih razloga se, svakako, ističu Miloš Crnjanski i Ivo Andrić – doživeli su opsežne izbore iz svog dela još za života, dobivši tako mogućnost da na njima dodatno interвениšu ili da sagledaju svoj minuli rad u jednom novom kontekstu. U slučaju nekih drugih autora, ovaj je posao obavljen posthumno, dok zaostavština trećih ni nakon smrti nije uređena toliko da se njihov rad publikuje u više tomova, već se njihovi čitaoci moraju zadovoljiti zasebnim izdanjima. A opet, za razliku od svih njih, Vasiljev za života nije doživeo niti jedno jedino objavljivanje, i ranu smrt u dvadeset i četvrtoj godini je dočekaao bez knjige koja će na svojim koricama nositi njegovo ime, a na klapni njegov lik. Tek 1950. je Živan Milisavac u Matici srpskoj priredio njegove sabrane stihove pod jednostavnim naslovom *Pesme*, a izbori iz poezije ponovili su se više puta od tada i kulminirali pomenutim prošlogodišnjim izdanjem

koje će za buduće čitaoce imati onu važnost koju je za dosadašnje imalo to Milisavčevo. Ali, šta je s pripovetkama?

Nemali broj čitalaca poezije Dušana Vasiljeva jednostavno nije svestan da je on napisao išta drugo sem oko tri stotine pesama, a jedino dosadašnje izdanje njegovih tekstova koji nisu pesničkog karaktera, izbor *Ispred praga* koji je 1976. priredio Aleksandar Pejović, prošlo je manje primetno od lirike ovog autora. Razloga za to je mnogo i oni se kreću od opšteg ignorisanja pripovednog žanra do opšteg ignorisanja samog Vasiljeva i svega što nosi njegov potpis, a nije pesničkog karaktera; no, nameće se i još jedan razlog: Pejovićev izbor je upravo to – izbor. Ma kolika njegova vrednost bila, on sa svojih sedam pripovedaka i dve drame kao da nije nametnuo težnju ka totalitetu koju je imalo izdanje pesama iz 1950. godine. Uprkos tome, priređivač uspeva da prenebregne problem zaostavštine Vasiljeva i njene rasutosti između Narodne biblioteke u Beogradu, gde ju je smestila autorova sestra, i drugih mesta na kojima je autor boravio i, nije nemoguće pretpostaviti, ostavio neki od rukopisa koji se danas smatraju izgubljenima, ali je prevazišao i problem saradnje pisca s časopisima kojima je slao tekstove radi eventualnog objavljivanja, pošto neki od njih ne samo da nisu stigli do štamparske prese, već im se kasnije gubi svaki trag. Pejović sabira pripovetke „Ispred praga“, „Sutonske vesti“, „Pomrčina“, „Pred vratima“, „Ivana“, „Bolest“ i „Umiranje“, a u priređivačkoj belešci ističe njihove izvore. Naime, tek dve – „Sutonske vesti“ i „Umiranje“ (*Misao*, 1921) – publikovane su za života autora, tri je posthumno priredio i objavio njegov brat, kritičar Spasoje Vasiljev, a jednu Slobodan Filimonović¹, dok je pripovetka „Pomrčina“ prvi put štampana upravo u izdanju *Ispred praga*. Uz njih, ovaj izbor donosi i drame *Proleće se vraća* i *Pod ruševinama*, koje su se takođe tom prilikom premijerno našle pred čitaocima. I tu bi se cela diskusija o tome da li je reč o *izabranim* ili *sabranim* pripovetkama mogla završiti, da nije dve indikativne rečenice u Pejovićevom predgovoru koje upućuju na nešto više: „U rukopisnoj zaostavštini Dušana Vasiljeva čuvaju se i pripovetke: *Izmirenje*, *Čarobnjak*, *Kajanje*, *Posle kiše* i *Ispovesti* (i niz skica i

---

1 U pitanju su pripovetke „Ispred praga“ (*Srpski književni glasnik*, 1929), „Ivana“ (*Misao*, 1930) i „Bolest“ (*Misao*, 1933), te „Pred vratima“ (*Književnost*, 1959).

fragmenata), ali su nezanimljive i početnički naivne, sa suvljom inspiracijom ili sa ponovljenim motivima, stilski nedorađene, pa deluju kao prozna građa. Takvi su i rukopisi pripovedaka: *Razbijene vaze*, *Borba* i *Poraz*, o kojima postoje podaci u piščevoj prepisci, ali koji su zagubljeni, sa nadom da će se jednog dana pronaći². Nameće se zaključak, dakle, da je priređivač ocenio da prvih pet pripovedaka, na osnovu svojih kvalitativnih odlika, nisu vredne štampe, a da do potonje tri on nije mogao da dođe. Međutim, ispostavilo se da je pripovetka „Razbijene vaze“ već publikovana 1939. godine, dok je sam Pejović kasnije priredio „Ispovesti“ i „Posle kiše“³, i sve tri se sada, prvi put, pridružuju njegovom izboru od sedam pripovedaka. Ipak, to nije kraj misterijama vezanim za nepesničke rukopise Vasiljeva: nekoliko njegovih istraživača pominje druge pripovetke koje se ne javljaju u Pejovićevim beleškama (čak do dvadesetak pripovednih tekstova ukupno!), četiri drame, više scenskih slika, pa čak i početak rukopisa romana *Sužanj*, kao i njegovu prepisku s urednicima časopisa i kolegama koja otkriva njegove stvaralačke namere, a koja se čuva u zaostavštini⁴. Sve ovo anticipira jednu stvar: sabrana dela Vasiljeva ne mogu se smatrati uistinu *sabranima* pre no što se ta zaostavština ne istraži i objavi u nekom trećem, zamišljenom tomu tih dela.

---

2 Aleksandar Pejović. „Predgovor“. Dušan Vasiljev. *Ispred praga: pripovetke i drame*, priredio Aleksandar Pejović. Beograd: Rad, 1976, str. 14.

3 „Razbijene vaze“. *Godišnjak Matice srpske (kalendar)*, 1939, str. 187–214; „Posle kiše“. *Ulaznica*, god. 24, br. 121–122, 1990, str. 5–10; „Ispovesti“. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 40, sv. 1, 1992, str. 159–176.

4 Videti: Spasoje Vasiljev. „Dušan Vasiljev u prozi“. *Misao*, knj. XLI, sv. 3–6, 1933, str. 277–286; Spasoje Vasiljev. „Sećanje na brata Dušana“. *Glasnik Istorijaskog društva u Novom Sadu*, knj. XII, sv. 3–4, 1939, str. 462–471; Živan Milisavac. *Pesnik poraza: studija o Dušanu Vasiljevu*. Novi Sad: Matica srpska, 1952; Mile Sever. „Neobjavljeni roman‘ Dušana Vasiljeva“. *Letopis Matice srpske*, knj. 376, sv. 6, decembar 1955, str. 623; Luka Hajduković. „Nepoznato o Dušanu Vasiljevu“. *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 18, sv. 2, 1970, str. 416–420; Aleksandar Pejović. „Preписка Dušana Vasiljeva“. *Narodna biblioteka Srbije: godišnjak*, 1978, separat, str. 139–184.

Kada se govori o recepciji proze i drame ovog autora, stvari su mnogo jednostavnije: ovi tekstovi neretko se smatraju delima nižeg kvaliteta od njegove pesničke produkcije i drugih proznih i dramskih naslova njegovih savremenika. Ipak, treba uzeti u obzir visok nivo naše posleratne pripovetke i romana koji nastaju na osnovu potresnih događaja između 1914. i 1918. godine u kojima su njihovi pisci učestvovali, doživlevši granična iskustva – upravo ta iskustva će, zajedno s imperativom pronalaska nekog novog izraza i forme koji ih uobličavaju u koherentne prozne tekstove, dovesti do produkcije zapaženog kvaliteta koja se i danas, skoro sto godina kasnije, ističe kao najbitniji trenutak naše proze XX veka. U takvoj konkurenciji, Vasiljev je ostao nedovoljno primećen, ali to što on za života nije stigao do objavljene knjige proze ne znači da njegove pripovetke ne poseduju određeni kvalitet. One mahom tematizuju presudna životna iskustva, među kojima se ističe povratak iz rata – taj, kako Crnjanski ističe, „najtužniji doživljaj čoveka“ – ali istovremeno i obrazuju mnoštvo intertekstualnih veza s poezijom kojoj se Vasiljev predanije posvećivao. Ove pripovetke su konkretizacija iskustva autora i prozni zapisi njegovih ličnih doživljaja, kao i nedvosmislene aluzije na njegovo ratno iskustvo na Pijavi i povratak u poratni zavičaj, a upravo se tom nepatvorenom predstavom stvarnosti one nameću unutar korpusa koje čini ratna proza Crnjanskog, Stanislava Krakova, Dragiše Vasića, Rastka Petrovića i drugih. Naposljetku, ovi tekstovi su, možda najviše, tek začetak nekog budućeg rada i usavršavanja proznog izraza koji bi nastao od ovih nezaokruženih celina, ali Vasiljev nije imao tu sreću da poživi dovoljno dugo da ih uobličí u nešto što bi bilo prepoznato kao vredno i na nivou njegovih najuspelijih pesama. No, i uprkos melanholičnom stavu prema životu, razbijenoj svesti nakon rata i posleratnoj rezignaciji, Vasiljev je uspeo da napiše određeni broj proznih i dramskih tekstova, zbog čega se njegov rad van domena poezije nikako ne sme zanemariti, posebno ako se zna da je u svojim pripovetkama uspeo da dočara razbijenost postratnog sveta uspelije i živopisnije od većine autora koji se danas smatraju klasicima naše književnosti.

Vasiljev-pripovedač je, što je sasvim i očekivano imajući na umu recepciju na koju je naišao tokom života, uvršten tek u nekolicinu antologija naše međuratne kratke proze, a izostavljen

iz većine, čak i onih najsadržajnijih i najsveobuhvatnijih. Ipak, sve više istraživača njegovog dela uviđa poziciju pripovedaka i shvata da njihova vrednost nije samo u slikanju poratne stvarnosti, već, što je i bitnije, u autobiografskom karakteru – Vasiljev je u njih, možda više nego u poeziju, ugradio velik deo svog iskustva i ostavio ih kao sirove dokaze (po)ratnog vremena onako kako ga je sam iskusio, pa se analiza njegovog boravka na Pijavi i povratka iz rata ne bi mogla kompletirati bez ovih pripovedaka. Naslov koji se sada javlja pred čitaocima može se smatrati drugim korakom u etabliranju proze Dušana Vasiljeva i novim dokazom da su njegovi pripovedni tekstovi zaslužili tretman koji su dobili izborom *Ispred praga*. Kada se i autorova rukopisna zaostavština jednom osvetli i spoji s ovih deset pripovedaka, možda će se prići bliže njegovoj ideji o zbirci koju je, pod naslovom *Sutonske vesti*, nudio Todoru Manojloviću za objavljivanje u znamenitoj Biblioteci Albatros, 1921. godine. Da je do tog izdanja tada došlo, rad Dušana Vasiljeva kao prozaiste doživeo bi znatno drugačiju recepciju. Danas to ne možemo znati, pa čak ni pretpostaviti, ali možemo da pokušamo da ispravimo nepravdu koja ovog pisca prati već skoro čitav vek i reaktiviramo ga u domenu istorije srpske moderne proze.

Dragan Babić

Proza

Ispred praga

Legli su svi. Moram da pazim da me ne čuju. Ludost je, znam. Pa ipak. Kažu, mlad sam. O, da li je to istina? Da li godine čine čoveka starim? Išćupao sam nekoliko vlasi, sedih, iz glave. A tek sam pred pragom dvadesete. I šta će posle biti?

A knjige, knjige! Ko bi to znao, zašto? Vuku me, vuku. A znam i to, da nije u tome sve. Ko je još našao svoju sreću u knjigama? Lampa pucka. Dogoreva. U drugoj sobi spavaju njih osam. U glavi mi nešto buči i zavija kao gladan pas. I ne mogu da pogledam sebe, i da se zamislim srećnim, zdravim sa ispunjenim nadama.

Poje petli. Često sam ih slušao, svake noći. Često mi se čini da je to znak nekih nevidljivih sila, koje su tu, u meni i oko mene. Osetim jezu. O, osećam da je to glupost. Strašno. Znaš da ne bi trebalo da učiniš nešto, i opet učiniš. A knjige, kao usijane, blede želje vuku me, vuku. Ja ih gutam. Upijam ih u sebe, dopuštam da me sišu. Sišu. Bled sam. Imam ispod očiju crne kolutove. Gasi se lampa. A znam da neću dugo zaspati. Noć će da se uvuče u stvari, u moj odrti krevet i u sto ispred njega i dražiće me tišinom i tajanstvenošću.

Hoćemo li sutra imati hleba? Pisao sam pisma pijanim žandarima u ime njihovo. Čitaće ih zaražene seoske prostitutke, ili krastave sluškinje u velikim varošima. Dali su mi dve-tri cedulje za hleb. Otac spava, mati spava, svi spavaju. A hleb, bože, hleb?

Unesem se uvek sav u svoj posao i svakoga dana imam manje svoga bića. Šta će biti ako se naša duša ne obnavlja? Ako jednog dana osetim da nemam više ničega od sebe, od onog starog veselog sebe? Ko će mi vratiti dušu?

A kad svane, opet ću otići starim svojim putem, prodaću deo svoje duše za zalogaj hleba sebi, svojoj braći, svojim roditeljima. Kada glad navali na vrata, svi, svi moramo da podmetnemo leđa. Jer ako vrata popuste, onda...

A noć! Noć! Vratim se u snove i knjige me privlače i opijaju. Nude se kao ulične devojke i ja nemam snage da ih odbijem od sebe. Već im se dajem strašno, odano, ropski. A noć mi se ceri iza leđa, i svojom me ledenom rukom gladi po glavi.

Desila se nesreća. Kome? I meni. Iz velike visine survao se balon. Bio je pun ljudi. Svi su izmrcvareni ležali posle ispod metalnog kostura. O, boli me nešto. Nemci, naši neprijatelji. Pa ipak, boli. Kažu ljudi, to je rat. Ali ja to ne mogu da shvatim. Živeli su ti ljudi kao i ja. Možda su još više smisla nalazili životu nego ja, pa su mu se i više radovali. I mrtvi su. Zat to ne boli? Čute zatvorenih očiju, i preko pokrova naređane su medalje i odlikovanja.

Ko se to šali sa njima?

I posle venci, venci. Strah me je kad vidim vence.

Rešio sam da više ne kupujem novine. Nema smisla trovati se lažima, i ubijati dušu strašnim istinama. Čutati samo i radovati se suncu.

I čitati lepe, svetle, vesele, radosne, i bolne i tužne knjige.

Milivoj danas treba da iziđe pred regrutnu komisiju. Možda i nije bolestan. Ko će od toga biti srećniji? Ko će biti veseliji kada se jednom okupa u krvi svoje braće?... Pljujem na njega i proklinjem ga. Sve njih drže zatvorene. Hteo sam da ga obiđem. Staža me nije pustila. Kada se počelo smrkavati, pokušao sam preći preko zida. Stražar je pucao. Iznad glave mi je proleteo kuršum.

Pa? Šta onda? Ništa! A svi su ljudi braća. Ja sam pošao kući uznemiren, sa grižom savesti, kao da sam ja pucao na čoveka.

Varoš je obasjana, hoteli osvetljeni, i kafane i javne kuće. Baca se novac i kupuju se i prodaju duše. A da li ću ja sutra imati hleba? Milivojeva mati cele zime nije imala drva. I ko je tome kriv? Sigurno opet to stoglavo čudovište, rat. Rat.

Što više znam, tim sam nesrećniji. Zavidim onima koji su pre mene bili, i koji će dugo posle mene doći. Živeli su mirno, ne poimajući napredak koji smo učinili i bedu u koju smo zapali. Vera se raspela u sto srebrnih, sitnih mehurića, i raspersla? A oni? Bili su srećni kada su se pred crkvom opijali o seoskim slavama ili kada su polupali glave o izborima za Karlovački sabor.

Opet su mi danas rekli da sam ludak. Smejali su mi se. Zato što sam siromah? A ako je moja duša viša od njihovih dvokatnica, prostranija od njihovih njiva i dublja od njihovih podruma? Ja ih prezirem i ćutim. Ćutim.

Zove se Marija. Otac joj je drvodelja, kao Isusov. Ništa drugo neću o njoj zabeležiti. O, Marija, Marija! Ima jednu lepu osobinu (samo još ovo da kažem): voli da plače.

Sunce veselo obasjava svet, a po njemu se krv u rekama lije. Zašto, braćo, zašto? I boli me duša, boli.

Imali smo danas sastanak, Marija i ja. Izašli smo u groblje. Ona je plakala. Teška je to sudbina, uvek plakati. I kada jesi srećna, i kada nisi. A šta će biti ako jednoga dana postanemo jedno, ako ne uzmognemo u sebi ugušiti životinju? Da li ćeš i onda plakati, Marija?

Milivoj je oglašen za sposobnog. Nema pomoći. Sve je uzalud. Pričao mi je mnogo. I sada je svršeno. Austrija, ta velika zločinka, zavitlaće ga pod svoje smradne skute, odakle nema spasa. Staće mu na grudi i neće mu dati da diše. Žalim ga. I sebe žalim. I sve žalim koji se guše u ovoj beskrvnoj bari i pljučkajući pozdravljaju sunce.

Na ulici je blato, kiša neprestano pada. Otac jauče. Bole ga noge. I rat i njegov smrtonosni trag. Ranjen je u Karpatima, odmah na početku.

Šta bi trebalo ljudi da čine da već jednom odnesu odlučujuću pobedu nad svojim instinktima? A kako je strašno kada zbacimo veo kojim nas je obmotala kultura i pojavimo se kakvi smo nekad bili i kakvi u dubini duša uvek jesmo.

Danas je uzrujana, razdražena, gladna svetina lupala radnje, pljačkala, urlala: Hleba! Hleba! I ko je taj koji će ih osuditi, tu golu decu, te izgadnale, žute, trudne žene? Pred njima pada u prah pravo i sopstvenost i svojina i na presto seda Glad. Zar njino prvo, pravo gladnih koji bi jeli, zar ono nije svetije od svojine? Išao sam sa njima opijen, ne znajući ništa, ne poimajući opasnost koja mi preti Gledao sam sa tužnim osmehom u njine očeve i braću, koja sada negde umiru. A zašto?

Ne mogu da zamislim strašniju stvar od života koji ovi bednici žive. Gladuju i psuju i pare se. A duša? Ona nema nikakvih potreba. I posle, posle sam se, iznenada, zapitao da li oni uopšte osećaju sav

taj teret života? Da li oni imaju kakvih želja i kada su siti? Ljutim se na sebe, ali ipak ne mogu drugo da odgovorim sebi do: nemaju! Nemaju!

Čuo sa danas, naknadno, da je bilo i žrtava prilikom jučerašnjih izgređa. Posle, da vlasti traže nekog mladića koji je takođe pljačkao. Da nisam to ja?...

Govori se o velikom porazu austrijske vojske na talijanskom frontu. Ljudi se raduju. Moj otac je ceo dan pevao. Neki plaču. A zašto?

Ali da li će moja duša biti mirna posle toga? Da li će naći sebi ideala, novih? Ili će sve ostati po starom, i samo će groblje biti veće stotinama hiljada grobova. Da li su oni nesrećnici, koji su pali kao žrtva te pobeđe i tog poraza, znali zašto su žrtvovali? Da li su im duše bile mirne, zadovoljne u trenutku kada su stigli na kraj svoga puta? Ili su želele kao ja, čeznule kao ja, patile kao ja...

Uopšte, velike se nade polažu u svršetak rata. Svaki, svaki čeka novi život, koji posle njega mora doći. U čemu će se on sastojati, to još niko nije pokušao da kaže, ali svaki mnogo očekuje. A ako to ne bude? Ako se nade ne ostvare? Teško onima koji to hoće da spreče! Mi Srbi, specijalno, imamo mnogo da dobijemo. (Tako se priča u našim krugovima.) Oslobođićemo se. A ja sada nisam ni rob. Ko je taj koji može dušu moju zarobiti? Naši neprijatelji nisu ovi ljudi, koji idu oko nas i drugim jezikom govore. Ali se radujem ipak, jer verujem da će veselje koje se unapred sprema, izlečiti moju bolesnu, tužnu dušu.

Moj bivši katiheta priča o novom carstvu Dušanovom. Ja ga gledam, i zavidim njegovoj mirnoj, treperavoj duši.

Da li ćemo se i mi radovati, Marija?

Danas sam se upoznao sa Marijinim ocem. Pijanac, nekada imućan čovek, iz odlične porodice. Zanat je svoj naučio na robiji. Marija se rodila dok je on ispaštao. Kada se vratio, ponovo se počeo opijati, i tući ženu. Posle, iznenada, ostavio sve, i počeo raditi taj sramni zanat. Nije se do danas pokajao.

– Dođite katkad kod nas – reče mi ozbiljno.

– Molim – prošaptao sam.

Marija je gledala u oblake, koji su plovili dostojanstveno po nebeskom azuru.

– Do viđenja – rekoše mi zajedno. Opazio sam da liče jedno na drugo.

– Zbogom! Doći ću, Marija!

U žutoj kući preko puta nas, ubio se jedan starac. Napisao je pismo policiji, koje je ovako počinjalo: „Pet dana nisam okusio hleba.” O, starče, razumem te!

Ja sam se smejavao danas samo zato da bi mi neki debeli gospodin poverio neko prepisivanje. A zašto? Po čemu sam ja gori od njega? Zašto on ima, a ja i ti, starče, nemamo?

Zbogom, starče! Svi ćemo, kao ti. Koji pre, koji posle. I on će, taj koji ima, a nije hteo dati tebi.

Plakale su sve žene iz komšiluka.

Ne mogu da otmem dušu sa crnih slova knjige. Neku mađijsku moć imaju nada mnomoću. Sagnem se, pogurim se, izgubim se. Dušu izgubim! A okolo mene tišina! I noć.

Slike u mojoj svesti rastu, postaju džinovi. Poplašim se od njih, obazrem se oko sebe, a noć se upila u zid i gusta svetlost lampe.

Sigurnim mi se čini da postoji još neki život, koji nam nije poznat. Da li je to život stvari, život snova, ili život senki oko mene? Ko zna šta dolazi iza poslednjeg koraka? A mi ga se plašimo i plaćemo pred njime. Osećam, kao kucanje nekog velikog srca, i stojim nepoznat, ne znajući ništa. Kako smo bedni, glupi u svojoj oholosti!

A rat niže žrtve na svoje krvave prste.

Pozivam vas, dođite! Ja ću biti prva žrtva. Ali – da li ima smisla žrtvovati se za stvar koja ne može pobediti? Takva je žrtva glupost.

Sa nestrpljenjem pišem ovo, čekajući sutrašnji dan. Živci su mi umorni, prenapeti. (Moj otac kaže da je to uobraženje, možda ima pravo.) A valjda i neću dočekati taj sutrašnji dan. A sve bih dao da što pre dođe, i sa njime kraj ovog današnjeg.

Ne znam zašto sam tako gorak danas. Razumem grimasu na licu života. Zderao bih je, ali kako? Sam? Žrtvovao bih se da spasem hiljade od ovakvih dana kakav je meni ovaj.

Kroz polja i mrak prolazio sam danas sam, i ni pas nije za mnom zalajao. Šta se koga tiče moja žrtva? Kome ona treba? Možda bi samo koja sanjalica postala setnija. A moraće se nešto desiti?

Lutam često po njivama uzoranim i radujem se svom crnom tragu. Vreme prolazi šušteći pored mene i celiva mi glavu. Ne, ne čine godine čoveka starim. Ja sam mnogo preživio. Duša mi je bleđa, seda. (I kosa već skoro.) A ljudi se čude. I smeju se. Strašno! Umesto da plaču, oni se smeju. A rat izvlači iz nas dušu, dušu.

Ispratio sam malopre Milivoja. Otišao je. Strah me je. Ako je njegov put jedna hiperbola? Ako su se naši putevi iznenada sekli, pa se sada zanavek rastavljaju? Usadio sam svoje misli u njegovu dušu i svoj bol u njegovo srce, a osećam da ima mnogo njegovoga u meni. I sada da ode? Zašto? Kome je to potrebno? (Većito ova pitanja postavljam sebi, ali je to danas potrebno. Nigde se ništa ne čuje, samo to, uvek to. I ušla su već ta kobna pitanja u naše duše, jer zaista mi tu ništa ne razumemo.)

Mislili smo putovati zajedno nekad, davno, kada smo još bili mladi. Proputovati zajedno kulturni Zapad. (Danas to ne bi imalo smisla. Zapad je još odmakao u besu klanja. Zar je to kultura?)

Da, pa je došao rat. Svaka ratna godina, kao deset drugih. I posle sve ovo.

Dobro bi bilo zaspati, i ne probuditi se nikad.

A ako čovek bude još strašniji?

Laku noć!

Kome to želim? Nikome, i svima.

Laku noć!

Bio sam sinoć u Radničkom domu na predavanju. Divim se Miliću, šefu Radničke organizacije. Ima snažan i vedar duh. (O, samo ovo poslednje, kada bih imao.) Nekoliko puta je bio na optuženičkoj klupi. Ali netremice, bezobzirno nastavlja svoj put. Izgleda mi da društvo postaje njihova svojina, svojina tih jakih pojedinaca i da se i život ispred njih povlači. A oni idu ne obazirući se levo na slabe, i desno na slabe.

Pa ipak, ima li njihov put smisla?

Eto, taj Milić? Da li će ideje, koje propoveda učiniti zaista

svet srećnim? Ne! Nikad! Dogod duša ne dovede svoje delove u potpun, apsolutan sklad u nerazorivu ravnotežu, nema reči o sreći. Mi možemo samo sanjariti i pevati o njoj.

A masa guta njegove reči, i on sa osmehom pobednika maše bledim prolaznicima. On veruje.

I sada, pitaš se, ko ima pravo? Da li ja ili on? Bojim se da je vera, ma i neosnovana, u ovom slučaju bolja od sumnje. I u tom slučaju trebalo bi da mu se poklonim.

Pa ipak, Miliću, ti se varaš... Opšta svojina, društvene sopstvenost, kolektivizam itd., samo su staze, prve nezatne stanice uz put ka sreći. A ona je tu, u našoj duši.

I ipak daleko, tako daleko.

Umoran sam. Celo poslepodne čekao sam u redu pred pekarnicom, da dobijem hleba. Stojanje umara čoveka.

Da li da čitam? Neću! Knjige me zovu, ali neću.

I gasim lampu. Odmah.

Šta je uzrok tome da ono što mi se juče činilo ružnim, danas priznam za lepo, i obratno?

Zbog čega ne mogu uvek da razlikujem gordost od oholosti? I uslužnost od poniznosti? Svi je li se duša kao ozebla tica, i samo sunca i zraka želi?

Pitanja padaju sa tavanice, i hučno se upliću u noć.

Petli poje. U sobi do mene njih osam spavaju, a ja sam. Da li je to pošteno?

Pođimo, dušo. Nema nigde oko nas svetlosti ni žiška.

Proučio sam... – kaže Faust. Proučio sam i ja. Manje, to je istina. Ali ipak, jesam li srećan što znam metafiziku?

Bio sam juče kod Marije. Svirala mi je Betovena. Čini mi se da ni on nije bio srećan. Da li to znači da ima neke srodnosti između nas?

Čitao sam mu biografiju. Ali znači li to nešto? Kada umrem, pisaće možda neko i moju biografiju. A otkuda će znati za moje patnje? (Ove ću listove spaliti!)

Često čovek, hoteći od sebe, od svoje savesti skriti nešto, skrrije i od drugih. Koliko je genija umrlo u tom večitom skrivanju. A duša se ne može od svoga pogleda skriti. Ne može!

Meni se čini da je sve više volim. Marija, ja te volim. Pa joj ipak nikad ništa neću reći. Znam da to neću učiniti. Čuteći voleti, izgleda mi lepše. Ali ne bih bio rad da rečima upravljam svoju ljubav. Reči su profane, poražavajuće za svaku ljubav. Jer je ljubav samo donde lepa dok se o njoj ne govori.

Ima nekoliko tetaka. Jednoga oca i mater. Čini mi se da bih mogao voleti i tog bivšeg robijaša, njenog oca. Ali, razume se, to nema smisla.

Glad uzima sve ozbiljnije razmere. Ako se skoro ne učini nešto, sigurno će doći do krvi.

Gladan čovek je zver.

Kao što se ponavlja plač na ulici, svakog božjeg dana, tako se ponavljaju izvesne reči, izvesni osećaji među ovim redovima. Da je ovo namenjeno drugima, oni bi rekli da su dosadna i monotona ta večita ponavljanja. A večito klanje nije monotono?

Boli me glava. Kako strašnom brzinom jure događaji jedan za drugim. Nemam vremena da se udubim u njih. Umoran sam. Spavati! Laku noć!